

Nr.35 (293) Otrdiena, 2003. gada 30. septembris

Kas ir noziegumi pret cilvēci

Mārtiņš Paparinskis, LU Juridiskās fakultātes students, "Sorainen Law Offices" jurista palīgs, - "Latvijas Vēstnesim"

Nobeigums.

Sākums "JV" Nr. 34, 23.09.2003.

Būtiskākā atšķirība no 1984.gada Spīdzināšanas konvencijas definīcijas ir publiskās varas pārstāvja piedalīšanās prasības atmešana. Spīdzināšanai nav mēģināts izveidot izsmeļošu sarakstu ar piemēriem, tā ir definēta abstrakti, lai būtu potenciāli plašāk piemērojama.

Deportācija ir tikusi definēta *Krnojelač* lietā kā personu piespiedu pārvietošana vai nu ar tiešu izsūtīšanu vai ar spaidiem no vietas, kur tie likumīgi atrodas, veidā, kas ir pretrunā starptautiskajām tiesībām⁸⁸. Deportācijai ir jānotiek pāri starptautu robežām, atšķirībā no piespiedu pārvietošanas, kas var notikt vienas valsts ietvaros. *Stakič* lietā Tribunāls šo definīciju precizēja, norādot, ka deportācija var notikt ne tikai pāri starptautiski atzītām robežām, bet arī pāri *de facto* robežām, kā, piemēram, militārā konflikta līnijām⁸⁹. Attiecībā uz piespiedu pārvietošanu interesanti ir tas, ka Dienvidslāvijas tribunāls atbilstoši saviem statūtiem to uzskata par vienu no nehumānajiem aktiem, savukārt Starptautiskās krimināltiesas statūtos pārvietošana tiek definēta vienā pantā ar deportāciju.

Foto: Aksels Tuklers

Ieslodzīšana ir tikusi definēta *Krnojelač* lietā kā 1) brīvības atņemšana; 2) kas ir patvaļīga, proti, tai nevar uzrādīt tiesisku pamatu; 3) *mens rea* ir *dolus directus sive eventualis*⁹⁰. Ja kā tiesiskais pamats tiek uzrādīta nacionālā tiesību norma, tā nedrīkst būt pretrunā starptautisko cilvēktiesību dokumentos noteiktajām garantijām.

Izvarošana ir tikusi vairākkārt definēta jurisprudencē, pamatā izdalot divus iespējamus definēšanas ceļus - abstrakti norādot uz seksuālās brīvības aizskārumu⁹¹ vai kazuistiski analizējot iespējamus izvarošanas veidus⁹². Lai gan autoram progresīvāka šķiet pirmā pieeja, gan jaunākā jurisprudence, gan Romas statūti izvēlas izvarošanu definēt kazuistiski. *Kunarač* lietā ir norādīts, ka izvarošana nav ierobežota ar spēku vai spēka draudiem, jo var pastāvēt vispārēji draudoši apstākļi, kas var padarīt patiesu piekrišanu par neiespējamu. Romas statūtos ir arī pirmoreiz atsevišķi nodalīti citi seksuālie noziegumi - seksuāla paverdzināšana, piespiedu prostitūcija, piespiedu grūtniecība, piespiedu sterilizācija vai jebkura cita līdzīga smaguma pakāpes seksuāla vardarbība⁹³.

Vajāšana ir nodarījums ar salīdzinoši visplašāko apjomu. *Stakič* lietā ar atsauci uz iepriekšējo jurisprudenci vajāšanas *actus reus* ir definēts kā darbība vai bezdarbība, kas, pirmkārt, faktiski diskriminē un, otrkārt, noliedz vai aizskar starptautiskajās paražu vai konvencionālajās tiesībās garantētās pamattiesības, un *mens rea* kā apzināta darbība ar nodomu diskriminēt uz politiskiem, rases vai reliģiskiem pamatiem⁹⁴. Romas statūti papildina diskriminācijas pamatus ar pilsonības, etnisko, kultūras, dzimuma un citiem starptautiski atzītiem pamatiem. Kā iespējamie vajāšanas nodarījumi ir atzīti gan citi noziegumi pret cilvēci (slepkavība, spīdzināšana u.tml.), gan arī īpaši nenorādītie pastāvīgi pazemojumi un degradēšana, īpašuma izlaupišana un iznīcināšana, reliģiska un kultūras īpašuma iznīcināšana vai bojāšana⁹⁵.

Pēdējais nodarījums ir cita nehumāna rīcība, kura ļauj noziegumu sarakstu atstāt atvērtu jauniem nodarījumiem. Nehumāna

rīcība ir tikusi definēta kā 1) darbība vai bezdarbība ar līdzīgu nopietnības pakāpi kā citi noziegumi pret cilvēci; 2) kas nodarījusi smagas fiziskas vai garīgas ciešanas vai ir bijis nopietns personas cieņas aizskārums; 3) darbība vai bezdarbība ir apzināta⁹⁶. *Tadič* lietā par nehumānu rīcību tika atzīta sišana un spārdīšana⁹⁷, *Akayesu* lietā par tādu atzina gadījumu, kad sievieti izģērba un piespieda publiski vingrot kailai⁹⁸.

Romas Statūti tradicionālo uzskaitījumu ir papildinājuši ar personu piespiedu pazušanu, kas attiecas uz gadījumiem, kad personas tiek aizturētas, bet aizturētājas atsakās to atzīt un nesniedz par viņu informāciju⁹⁹, un aparteīdu, kas ir ticis definēts atbilstoši Aparteīda konvencijai¹⁰⁰. Šie nodarījumi iepriekš nav tieši tikuši saistīti ar noziegumiem pret cilvēci (lai gan iespējams netieši tie ir bijuši iekļauti "citos nehumānos nodarījumos"). Tādēļ šajā apjomā Romas statūti ir plašāki nekā starptautiskā paraža, lai gan iespējams vispārējais valstu akcepts varētu ietekmēt paražas apjoma paplašināšanā. Arī šis jautājums, tāpat kā daudzi citi, būs atkarīgs no Starptautiskās krimināltiesas spriedumos ietvertās analīzes.

2. Noziegumu pret cilvēci *mens rea*

a. Personai jāapzinās plašākais konteksts un jāsaprot, ka konkrētais nodarījums ir daļa no uzbrukuma

Tieši šis kritērijs (otrais *mens rea*) ir tas, kas nošķir noziegumus pret cilvēci no citiem nodarījumiem. Noziedzniekam ir jāapzinās, ka notiek vispārējs uzbrukums un viņa nodarījums ir tikai daļa no lielāka uzbrukuma vai vismaz ar to cieši saistīta. Tai pašā laikā no tā neizriet prasība, lai noziedzniekam būtu zināmas visas uzbrukuma detaļas un plāni, pietiekama ir vispārēja sapratne par to, ka viņa nodarījums nav atsevišķs, bet iederas lielā uzbrukumā. Ilustratīvs piemērs ir Austrumtimoras apelācijas instances tiesas viedoklis *Armando dos Santos* lietā. Tiesa noraidīja pirmās instances viedokli, ka, lai atzītu *mens rea* kritēriju par izpildītu, apsūdzētajam vajadzēja apzināties uzbrukumu visā valsts teritorijā, norādot, ka saistība ar uzbrukumu un uzbrukuma pastāvēšana var aprobežoties ar konkrēto ģeogrāfisko teritoriju, kurā nodarījums notiek¹⁰¹. Tomēr, ja nomaļā reģionā dzīvojoša persona A nogalina pie cietušās grupas piederošo personu B, šādu nodarījumu nevar uzskatīt par noziegumu pret cilvēci, pat ja pārējā valstī A grupas pārstāvji veic noziegumus pret cilvēci pret B grupas pārstāvjiem¹⁰².

b. Persona nevar izdarīt noziegumus pret cilvēci personisku motīvu dēļ

Tadič lietā Tribunāls norādīja, ka nodarījums nevar tikt izdarīts pilnībā personisku iemeslu dēļ¹⁰³. Prokurors šajā daļā pārsūdzēja pirmās instances viedokli, un Apelācijas palāta atzinu sūdzību par pamatotu. Tā kā šis ir viens no retajiem gadījumiem, kad Apelācijas palāta tiesību jautājumos noraida pirmās instances viedokli, interesanta ir argumentācija. Pēc Statūtu normu gramatiskās un teleoloģiskās interpretācijas Tribunāls rūpīgi analizē esošo praksi, kas ir ļoti interesanta. Šajā sakarā tiek citētas vairākas denunciacijas lietas (*Sch.* lieta, kur sieviete bija denuncējusi gestapo sava dzīvokļa īpašnieku¹⁰⁴, lieta, kur vīrietis bija denuncējis savu aristokrātisko sievastēvu, kurš bija ņirgājies par viņa izcelšanos). Apelācijas palāta secināja, ka pirmās instances akceptētā pieeja novestu pie absurda rezultāta, jo tad vajadzētu attaisnot arī SS virsnieku, kurš ir piedalījies noziegumos, jo personiski ienīst ebrejus¹⁰⁵. Lai gan turpmākā prakse ir viennozīmīgi akceptējusi šo secinājumu, interesanti, ka divi tiesneši izteica šajā jautājumā savas atsevišķās domas. Apelācijas palātas prezidents, tiesnesis Šahabudēns (*Mohamed Shahabuddeen*) uzskatīja: gadījums, kad vīrs, kas piedalās uzbrukumā, nogalina savu sievu, kura pieder pie upuru grupas, greizsirdības dēļ, nav noziegums pret cilvēci. Vīrs sievu būtu nogalinājis jebkurā gadījumā, un viņa piederība pie uzbrucējiem vai viņas pie upuriem neko nemainītu¹⁰⁶. Tiesnese Nieto-Navia (*Nieto-Navia*) arī piekrita šim viedoklim¹⁰⁷. Autoram šķiet, ka atsevišķajās domās analīze ir veikta nepareizā secībā. Autoraprāt, vispirms ir jāsecina, vai nodarījums ir daļa no uzbrukuma vai ar to saistīts. Personisko atriebību lietās šī saistība parādās terora sistēmas izmantošanā. Ja terora sistēma nebūtu izmantota, bet, ņemot par piemēru *Sch.* lietas situāciju, sieviete pati būtu nogalinājusi dzīvokļa īpašnieku, to nevarētu uzskatīt par noziegumu pret cilvēci. Tādēļ greizsirdīgā vīra gadījumā nebūtu nepieciešamas izvērtēt motīvu, jo nodarījums nebūtu pietiekami saistīts ar uzbrukumu (būtu pietiekami saistīts, ja vīrs izmantotu savus oficiālos resursus sievas nogalināšanai (piemēram, gestapo strādājošais greizsirdīgais vīrs attiecībā pret sievu ebrejieti))¹⁰⁸.

c. Nodarījumam ir jābūt ar diskriminatīvu mērķi

Kā jau norādīts, diskriminatīvs mērķis ir vajāšanas sastāvelements. Līdzīgi kā attiecībā uz nozieguma izdarīšanu personisku motīvu vārdā arī šajā jautājumā vispilnīgāko analīzi var atrast *Tadič* lietā, kur pirmā instance uzskatīja, ka diskriminatīvs mērķis ir nepieciešams visiem noziegumiem pret cilvēci, savukārt Apelācijas palāta pēc rūpīgas analīzes nonāca pie pretējā secinājuma.

Tadič pirmās instances spriedumā diskriminatīvā mērķa esamības jautājumam ir veltījis tikai trīs paragrāfus¹⁰⁹. Pirmajos divarpus no tiem Tribunāls norāda uz dažādiem autoritatīviem avotiem. Tas norāda, ka diskriminatīvais mērķis ir nepieciešams tikai vajāšanas, nevis pārējo noziegumu pret cilvēci gadījumos¹¹⁰. Trešajā paragrāfā, acīmredzami balstoties

uz secinājuma, ka starptautiskās paražu tiesības nesatur šādu prasību, Tribunāls pievēršas Tribunāla statūtu sagatavošanas procesam. Norādot, ka gan ANO ģenerālsēkretāra ziņojumā¹¹¹, gan ANO DP locekļu viedokļos¹¹² ir norādīts, ka visos noziegumos pret cilvēci nepieciešams diskriminatīvs elements (kas gan nav tieši iekļauts statūtu tekstā), Tribunāls dod priekšroku diezgan neacīmredzamai vēsturiskajai interpretācijai pār gramatisko.

Pēc prokurora pārsūdzības *Tadič* Apelācijas palāta izanalizēja pirmās instances sprieduma pamatotību, balstoties uz četrām pozīcijām: Statūtu normas interpretācijas, starptautisko paražu tiesību satura šajā jautājumā, ANO ģenerālsēkretāra ziņojuma un ANO DP locekļu viedokļiem. Gan pēc Dienvidslāvijas tribunāla 5. panta interpretācijas¹¹³, gan pēc starptautisko paražu normu satura analīzes¹¹⁴ Tribunāls secināja, ka diskriminatīvais mērķis piemīt tikai vajāšanai (šajā ziņā izvērstāk atkārtotot pirmās instances viedokli). Atšķirība no pirmās instances sprieduma parādās brīdī, kad Tribunāls, secinot ka šī interpretācija ir pretrunā ANO ģenerālsēkretāra un DP viedoklim, izvēlas šos viedokļus neņemt vērā. Attiecībā uz ģenerālsēkretāru Tribunāls norāda, ka viņa ziņojumam nav tiesiski saistošs spēks, bet tas drīzāk ir uzskatāms tikai par autoritatīvas interpretācijas avotu, turklāt pats ģenerālsēkretārs visdrīzāk ziņojumā vienkārši aprakstīja noziegumus, nepretendējot uz jauna satura tiesiskas normas radīšanu. Attiecībā uz DP tribunāls norāda, ka šādu viedokli puda tikai trīs no piecpadsmit DP locekļiem, turklāt jebkurā diez vai tādiem izteikumiem varētu būt nopietnāks statuss kā *travaux préparatoires*, kuri atbilstoši Vīnes konvencijai var tikt piemēroti teksta neskaidrības gadījumā. Šajā gadījumā, ņemot vērā teksta skaidrību un viennozīmīgumu, Tribunāls uzskata par iespējamu šos avotus nepiemērot.

Nobeigums

Šajā rakstā autors centās norādīt uz galvenajām iezīmēm, kādu starptautiskās tiesības ir piešķirušas noziegumiem pret cilvēci. Neņemot vērā dažādu tiesu spriedumu autoritatīvo raksturu, autors vēlas atgādināt, ka pēc vispārēja principa noziegumiem tiek piemērotas tiesības ar tādu saturu, kādas tās ir bijušas nozieguma izdarīšanas laikā. Tādēļ lietas par Otrā pasaules kara noziegumiem var palīdzēt noteikt starptautisko krimināltiesību saturu 20. gadsimta 40. gadu pirmajā pusē, Ruandas un Dienvidslāvijas tribunālu lietās var meklēt atbildes uz jautājumiem par 90. gadu sākuma starptautiskajām tiesībām, bet attiecībā uz noziegumiem, kas notiek šobrīd, ir jāpiemēro mūsdienu starptautiskās tiesības. Lai gan, protams, būtiskas izmaiņas nenotiek, atsevišķu nozieguma apjomu noteikšanā notiek lēna attīstība, it īpaši ņemot vērā starptautisko cilvēktiesību attīstību. Tādēļ autors cer, ka šis raksts sekmēs arī Latvijas vēlmi piedalīties starptautisko tiesību attīstībā jomā, kur nav nepieciešami milzīgi resursu ieguldījumi. Iespējams, ka raksts noderēs arī starptautisko krimināltiesību piemērotājiem Latvijā, jo, pēc autora uzskata, līdzšinējā likumdošanas un tiesu prakse, ignorējot noziegumus pret cilvēci un kvalificējot 1941. un 1949. gada noziegumus kā genocīdu, ir tiesiskā pamatojuma ziņā ārkārtīgi neacīmredzama un draud ar zaudētām lietām Strasbūrā. Šo problēmu autors cer tuvāk analizēt turpmāk.

88 Prosecutor v. Krnojelač, Case IT-97-25, ICTY, T.Ch. I, 15 March 2002, [Krnojelač], para.473.

89 Stakič, para.679.

90 Krnojelač, paras.109-115.

91 Akayesu, para.597.

92 Kunarač No.2, paras.127-133.

93 Elements, Art.7 (1) (g) 2-6, par dzimumnoziegumiem kā noziegumiem pret cilvēci plašāk sk. Moshan B.S. *Women, War and Words: the Gender Component in the Permanent International Criminal Court's Definition of Crimes Against Humanity*, at 154 et seq.

94 Stakič, para.732.

95 Stakič, paras.758-768.

96 Vasiljevič, para.234.

97 Tadič No.1, para.754.

98 Akayesu, para.688.

99 Elements, Art.7 (1) (i).

100 Elements, Art.7 (1) (j).

101 Armando dos Santos, Court of Appeal Judgment, 15 July 2003.

102 Chesterman, at 321.

103 Tadič No.1, paras.658=659.

104 Decision of the Supreme Court of the British Zone dated 26 October 1948, S. StS 57/48, in *Entscheidungen des Obersten Gerichtshofes f?r die Britische Zone, Entscheidungen in Strafsachen*, vol. I., pp. 122-126 at p. 124.

105 Tadič No.2, para.269.

106 Ibid., Sep.op. Shahabuddeen, paras.33-38.

107 Ibid., Decl. Nieto-Navia, paras.33-38.

108 Vai arī sk. *K. and P.*, Decision of the Supreme Court for the British Zone (Criminal Chamber) (9 November 1948), S. StS 78/48, in *Justiz und NS-Verbrechen* vol. II, pp. 498-499; Decision of the Supreme Court for the British Zone from 9 November 1948, S. StS 78/48, in *Justiz und NS-Verbrechen*, vol. II, pp. 498-499 at p. 499, kur K kundze un P denuncēja gestapo P sievu ebrejieti, jo viņa nedeļa šķiršanos. Gan pirmās instances, gan Augstākā tiesa notiesāja K. un P. par noziegumiem pret cilvēci.

109 Tadič No.2, paras.650-652.

110 Lai gan no nacionālās tiesu prakses - *Barbie, Touvier* (Francija), *Finta* (Kanāda) - var izsecināt vispārēju prasību pēc diskriminatīva *animus*, sk. Hwang P. *Defining Crimes Against Humanity in the Rome Statute of the International Criminal Court* // *Fordham International Law Journal*, 1998, December, at 469-476.

111 U.N. Doc. S/RES/955 (1994).

112 Provisional Verbatim Record of the 3217th Meeting, U.N. Doc. S/PV.3217 (25 May 1993), 11 (statement of France, listing national, ethnic, racial and religious grounds), 16 (statement of the United States, listing national, political, ethnic, racial, gender and religious grounds) and 45 (statement of the Russian Federation, listing national, political, ethnic, religious or other grounds).

113 Tadič No.2, paras.282-286.

114 Ibid., paras.287-292.